

## ЛІТЕРАТУРА

1. Головин Б. Н. Язык и статистика. – М. : Просвещение, 1971. – 191 с.
2. Статистичні параметри стилів. – К. : Наукова думка, 1967. – 260 с.
3. Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 10-ти томах.

*У статті досліджено особливості взаємодії підрядних означальних речень і відокремлених дієприкметникових зворотів в українській мові.*

***Ключові слова:** речення, складнопідрядне речення, підрядне означальне речення, дієприкметниковий зворот.*

*The article deals with the peculiarities of correlation of the subordinate attributive clauses and the detached participial constructions in the Ukrainian language.*

***Key words:** sentence, complex sentence, subordinate attributive clause, participial construction.*

*Ірина Тимофєєва  
(Івано-Франківськ)*

УДК 81'377.4 : 164.034

## ВАЛЕНТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРЕДИКАТІВ СТАНУ

Лінгвістична наука кінця ХХ ст. супроводжується трансформацією напрямку дослідження речення як багатопланової мовної одиниці. Зміна пріоритету реалізувалася в переході від з'ясування формальної організації синтаксичних одиниць до аналізу їхньої семантики (В.М. Брицин, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, Н.В. Гуйванюк, А.П. Загнітко, В.І. Кононенко, В.М. Русанівський, Н.Д. Арутюнова, О.В. Падучева, Ю.С. Степанов, Н.Ю. Шведова, Остін, Сьорль та ін.). Наслідки процесу суттєвого зміщення кола досліджуваних питань синтаксису в бік прагматичного аспекту визначив, зокрема, А.П. Загнітко, розмежувавши “класичний” та “новітній” синтаксис [4, с. 27]. Одним із розділів класичного синтаксису, за визначенням ученого, є “синтактика частин мови”, тобто окреслення та вивчення комплексу таких типових ознак для певного лексико-граматичного класу слів, як граматична сполучуваність та синтаксичні функції [там само]. Слово, як зауважує Н.Ю. Шведова, не може існувати поза синтагматичними зв'язками [див.: 8]. Синтагматичний контекст слова ілюструє різні види сполучуваності лексем.

Класичний синтаксис розмежує поняття валентності та сполучуваності мовної одиниці, вивчаючи наявність валентних зв'язків між опорним компонентом словосполучення та його актантами. Сполучуваність слова охоплює не лише підрядні, а й сурядні зв'язки між компонентами словосполучення, а відтак є поняттям ширшим, із більшим ступенем узагальнення [6, с. 28]. Методологічні засади вивчення валентного потенціалу предикатів у семантико-синтаксичній структурі речення запроваджено у працях І.Р. Вихованця, В.М. Русанівського, К.Ф. Шульжука та ін. Особливості функціонування предиката в “синтагматичному контексті”, стабільному та оказіональному, перебувають у колі наукових зацікавлень М.П. Кочергана, Ю.С. Степанова, Н.Ю. Шведової та ін.

Аналізуючи особливості семантико-синтаксичної валентності предиката на позначення фізичного стану особи, ставимо за **мету** дослідити синтактику (валентність слів) досліджуваної лексико-граматичної групи, кваліфікуючи предикати як інструмент мови для реалізації її здатності формувати, виражати й передавати повідомлення певного змісту, зокрема щодо стану особи, навколишнього середовища, прагматики функціонування одиниць, що поєднують значення стану з іншими смислами тощо.

Виявлення та аналіз особливостей сполучуваності лексичної одиниці, зокрема її валентних та інтенційних потенцій, стають можливими у процесі дослідження слова у його синтагматичному оточенні. Створюється можливість вивчити різні види сполучуваності синтаксеми певного логіко-лінгвістичного класу: граматичний, позиційний (місце у конструкції), лексико-семантичний, стилістичний, репрезентуючи таким чином семантико-синтаксичну валентність окремого слова чи класу слів загалом.

Аналіз валентно-інтенційних потенцій синтаксем класу “предикати фізичного стану особи” засвідчує, що їхня граматична сполучуваність унеможливорює вживання одиниць цього класу з суб’єктом у називному відмінку; пор.: *У будинку (N<sub>6</sub>) холодно* на відміну від *Будинок (N<sub>1</sub>) холодний*; *Боляче йому (N<sub>3</sub>)* на відміну від *Він відчуває біль* і под. Таке валентне обмеження є спільним для усіх репрезентантів цього лексико-граматичного класу, а відтак, – класотвірним.

Специфіка граматичної валентності предикатних слів на позначення фізичного стану особи зумовлена виконанням специфічної функції предиката в однокомпонентному реченні (за термінологією класичного синтаксису): *Раїса оперлась плечем у хвіртку і заплющила очі... в грудях стало пусто і слабо* (М. Коцюбинський); *Прозоро, світло навкруги, ясно і легко у мене на серці* (О. Гончар).

Н.А. Каламова, слідом за Н.Д. Арутюновою, звертаючись до аналізу валентних потенцій предикатних слів у їх реальних синтагматичних зв’язках, наголошує на виникненні обов’язкової синтаксичної залежності між репрезентантами такого лексико-граматичного класу й дієсловом-зв’язкою *бути* [1, с. 347–358; 5, с. 14], яка може виявлятися експліцитно, а в теперішньому часі дійсного способу – імпліцитно (*бути* нульовою): *Йому було холодно* (минулий час). – *Йому холодно* (теперішній час). – *Йому буде холодно* (майбутній час). – *Йому було б холодно* (умовний спосіб); *Не варто було хворіти* (минулий час). – *Не варто хворіти* (теперішній час). – *Не варто буде хворіти* (майбутній час). – *Не варто було б хворіти* (узагальнення). Сучасна українська мова, як засвідчує аналіз фактичного матеріалу, налічує групу дієслів, що може виконувати функцію зв’язки у сполученні з предикатами стану: *бути, стати, ставати, робитися, зробитися, виявлятися, виявитися* й под.

Дослідження речень з предикатами стану доводить факт граматичного домінування предикатів стану у складі словосполучення: *мені холодно* (*кому холодно? – мені, проте не мені як? – холодно*); *вам не варто хворіти* (*чого робити не варто? – хворіти. Кому не варто хворіти? – вам, але не як вам хворіти? – не варто*). Отже, синтаксична роль головного компонента у безособових конструкціях відкидає можливість узгодження або прилягання предикатів стану до інших слів. Натомість предикати стану можуть пояснюватись, конкретизуватись субстанційними синтаксемами, що у формально-синтаксичній структурі речення виконують функцію прислівних і неприслівних поширювачів.

Логічний аналіз структури синтаксичної конструкції свідчить про здатність предиката мати “змінні семантичні валентності, що заповнюються конкретними іменами-актантами” [4, с. 188]. Залежно від кількості актантів переважна більшість предикатів стану може бути одновалентними (одномісними) (*Мені холодно*), двовалентними (двомісними) (*Мені холодно сидіти*), та тривалентними (тримісними) (*Мені холодно сидіти на землі*). Спираючись на дослідження Л. Теньєра [див.: 7], виокремлюємо тип предиката – репрезентанта фізичного стану особи – авалентний, нуль-валентний (нуль-місний), що реалізується у реченнях на кшталт *Холодно*.

Синтаксична функція предиката в одночленному реченні визначає домінантність позиції предиката щодо інших синтаксем і робить його сильним опорним компонентом, що містить у собі потенцію керувати іншими синтаксемами. На формально-синтаксичному рівні можливість узгодження предикатів стану зі своїми актантами виключається невідмінюваністю такого лексико-граматичного класу.

Розглянемо особливості утворення інтенційних зв’язків між синтаксемами, до складу яких входять предикати. Специфіка синтаксичної інтенції синтаксем цього класу слів передбачає можливість утворення словосполучень з опорним компонентом – предикативом за такими універсальними моделями:

1. **Р + іменник / займенник у непрямому відмінку**, де Р – предикат фізичного стану. Відповідно до цієї моделі, яка є найпродуктивнішою, сполучаються усі предикатні слова, за винятком лише семантичного підкласу модальних слів (тут і далі послуговуємося класифікацією, запропонованою В.О. Горпиничем [див.: 3]): *варто, можна, необхідно, треба* та ін. Наприклад: *Філософ сидів, як і перше, склавши руки на грудях. Жоден м’яз, жодна жилка не тіпнулася у нього (N<sub>2</sub>) на обличчі (N<sub>6</sub>)* (Ю. Мушкетик); *Легко підняв [Феоген] із підлоги меча (N<sub>4</sub>)* (Ю. Мушкетик); *Очі мої нарешті домовилися з темрявою*

(N<sub>5</sub>), і вона дозволила **їм** (N<sub>3</sub>) трохи **бачити** (Ю. Олійник); **Ніде не боліло мені** (N<sub>3</sub>), тільки в голові щось ніби співало нудну тоненьку ноту (Г. Тютюнник).

Заслуговують на окрему увагу речення, утворені за моделлю

**Р + іменник / займенник у давальному відмінку**, що репрезентують ситуацію, пов'язану із суб'єктом-особою: **Їм боляче**; **Нам спекотно**. На статусі давального відмінка наголошує І.Р. Вихованець, називаючи його "межею між відмінками, що перебувають у центральних позиціях, і відмінками конкретними (переважно обставинними) – у периферійних позиціях" [2, с. 12]. Для аналізу конструкцій з предикатом фізичного стану особи як опорного компонента виокремлюємо актанти у давальному відмінку як домінуючі у складі таких конструкцій. Актанти в родовому відмінку є нерегулярними, а сполучуваність з називним відмінком загалом не властива для предикатів фізичного стану особи. Так, у реченнях типу *В хаті матері задушливо* або *З вогнем у каміні усім тепло* центральна позиція належить *матері* та *усім*, які експлікують датив та інструменталь відповідно, і корелюють безпосередньо з опорним компонентом інтенційним зв'язком. Актант *в хаті* (N<sub>6</sub>) та детермінант *з вогнем* (N<sub>5</sub>) розташовані у напівпериферійній позиції, не поєднані безпосередньо з опорним компонентом і залежать, таким чином, від комплексів *матері задушливо* та *усім тепло* відповідно. І.Р. Вихованець визначає такий тип зв'язку як "напівслабке керування" [2, с. 22]. Таким чином, розглянувши двовалентні й тривалентні предикати з актантами, вираженими іменником чи займенником, констатуємо стабільність центральної позиції актантів у дативі.

2. **Р + інфінітив**, де Р – предикат фізичного стану.

Ця модель є єдиною можливою для підкласу модальних слів, хоча приклади сполучуваності за цією схемою інших підкласів предикатів стану непоодинокі: *Так тепло, так радісно жити* (М. Коцюбинський) – семантичне поле предикатів емоційного стану; *Феоген відчув, як йому від тих думок почало стугоніти в скронях* (Ю. Мушкетик) – семантичне поле предиката фізичного стану; *Він нічого не міг вдіяти, хоч увесь закипав гнівом і обуренням* (В. Козаченко) – семантичне поле предикату дії; *Не може наша людина довго терпіти цього мовчки* – семантичне поле предиката відношення (В. Козаченко); *Рука дрібно дрижала. Не міг пересилити того дрижання* (В. Козаченко); *Вірити занадто боляче* (І. Калинець) – семантичне поле предикатів стану; *Стежка пішла вниз, через яруги, занесені ще з весни трухлим очеретом, хмизом і пір'ям із старих воронячих гнізд. Їти стало важче* (Г. Тютюнник) – семантичне поле предиката фізичного стану.

Зв'язки між компонентами речень, утворених за цією моделлю та поширеними актантами-іменниками або займенниками, як-от: *тепло, радісно жити; не міг вдіяти; не може терпіти; боляче вірити* та ін., – засвідчують зміщення здатності актантів у формі давального відмінка домінувати над актантами-інфінітивами. У конструкціях такого типу йому належить центральна позиція, і пов'язаний він з опорним компонентом інтенційним зв'язком.

3. **Р + прислівник**, де Р – предикат фізичного стану.

За такою схемою сполучаються переважно предикати відприслівникового походження, наприклад: *Голова тріщала від нестерпного болю. Безперервно тіпала пропасниця. Вечорами, коли було особливо тяжко, він марив, то молячись, то вигукуючи страшні прокляття, то згадуючи людей, яких давно вже не було на світі, - матір, батька, брата Тимоша...* (В. Малик); *Зрештою, зайшли до якогось, як здавалося Євгенові, величезного льодника, бо там було холодно і чути було звук протягу* (Ю. Олійник); *Баба вмирала важко, і то довелось родичам пробивати стелю* (Ю. Олійник); *Обідрана, сиротою Понад Дніпром плаче; / Тяжко-важко сиротині, А ніхто не бачить...* (Т. Шевченко); *Скрізь брудно ... Я спляюсь, кладу весло і дивлюся... Як тут тихо, парно* (М. Рильський); *Солов'їні далі, далі солов'їні... / Знов весна розквітла на моїй Україні. / На гіллі рясному Цвіт немов сніжинки, / Знову серце б'ється молоді і дзвінко...* (В. Сосюра); *А в кімнаті – возко і тьмяно* (В. Козаченко); *І від того навколо – холодно, порожньо і непривітно* (В. Козаченко). Зв'язки між компонентами речень такого типу є прислівниковими, оскільки вони характеризуються відносно слабкою залежністю прислівника від опорного слова, особливо у порівнянні з проаналізованими вище моделями. Випадків сполучуваності за цією

схемою предикатних слів відіменникового походження (типу *біль, холод* й под.) не виявлено, а приклади з модальними словами є поодинокими й нерегулярними.

Валентна інтенційність предикатних слів фізичного стану виявлена через кваліфікацію універсальних моделей сполучуваності репрезентантів цього лексико-семантичного класу та їхньої предикатної природи. Так, наприклад, моделі 1 і 2 визначають відповідність між “активними синтаксичними валентностями слова і засобами їх вираження у залежній групі” [4, с. 158].

Аналіз валентного потенціалу предикатів фізичного стану у сучасній українській мові дає змогу зробити **висновки**, що особливості семантики стану, комунікативні завдання, функціональна спрямованість реченневої синтаксичної конструкції з предикатом фізичного стану особи зумовлюють асиметрію кореляції семантико-синтаксичної і формально-граматичної структури. Виокремлення структурних типів речень з предикатами фізичного стану ґрунтується на валентних характеристиках, що становлять основу для диференціації структурних типів відповідних синтаксичних одиниць. За результатами дослідження всі аналізовані синтаксичні структури поділяємо на авалентні, одно-, дво-, три- та чотиривалентні (залежно від валентності предиката). Валентні особливості предиката полягають у можливості програмування кількості та якості компонентів конструкції і виступають підґрунтям для формування мінімального структурного типу речення. Спільними рисами для всіх різновидів предикатів стану є те, що своєю семантикою вони програмують облігаторне заповнення суб’єктної позиції у реченнєвій конструкції. Позиція детермінантів (локативних та темпоральних) факультативна. Їх заповненість / незаповненість залежить від контекстуальної достатності або інформативної надлишковості. Заповнення позиції поширювача може носити як релевантний, так і нерелевантний характер і бути спрямована на реалізацію семантики предиката, тобто поширювач також належать до факультативних елементів. Характерною особливістю предикатів стану в структурі безособового речення є маркування експерієнсива дативом або акузативом. Ототожнення семантичного суб’єкта з граматичним підметом уможлиблюється лише у форматі двоскладного речення. Заміна традиційної форми маркування експерієнсива не порушує природи суб’єкта фізичного стану. В односкладних реченнях суб’єкт може виражатися дативом або акузативом.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Сокровенная связка (К проблеме предикативного отношения) / Н.Д. Арутюнова // Серия литературы и языка. – М. : Известия АН СССР, 1980. – Т. 39. – № 4. – С. 347–358.
2. Вихованець І.Р. Семантико-синтаксична структура речення : [монографія] / Іван Вихованець, Катерина Городенська, Віталій Русанівський. – К. : Наукова думка, 1983. – 219 с.
3. Горпинич В.О. Морфологія української мови : Підручник для студентів ВНЗ / В.О. Горпинич. – К. : ВЦ “Академія”, 2004. – 336 с.
4. Загнітко А.П. Теорія сучасного синтаксису : [монографія] / Анатолій Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 378 с.
5. Каламова Н.А. Категория состояния в современном русском языке / Н.А. Каламова. – М. : МГУ, 1991. – 36 с.
6. Кочерган М.П. Слово і контекст (Лексична сполучуваність і значення слова) : [монографія] / М.П. Кочерган. – Львів : Вища школа, 1980. – 184 с.
7. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер / Пер. с франц., вступ. ст. и общ. ред. В.Г. Гака. – М. : Прогресс, 1988. – 656 с.
8. Шведова Н.Ю. Русский язык : Избранные работы / Н.Ю. Шведова. – М. : Языки славянской культуры, 2005. – 640 с.

*Вивчено семантико-синтаксичну валентність предикатів стану. Розглянуто моделі речень із зазначеними предикатами. Проведено аналіз валентного потенціалу предикатів фізичного стану в сучасній українській мові.*

**Ключові слова:** валентний потенціал предикатів, актант, валентна інтенція, моделі речень, облігаторний елемент, факультативний елемент.

*The state predicates semantic-syntactic valency has been studied. The models of the sentences with the above mentioned predicates have been considered. The predicates valent potential in the modern Ukrainian language has been analysed.*

**Key words:** valent potential, predicate valent intention, actant, sentence models, an obligatory element, an optional element.